

УДК 528.94

В. Остроух, канд. геогр. наук,
А. Мікуліна, студ.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

КАРТОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ТРАНСФОРМАЦІЇ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ

Проведено аналіз трансформаційних процесів в аграрній сфері України з 1990–2012 рр. Досліджено причини й наслідки занепаду аграрної сфери, а також галузеві й територіальні зміни у сільському господарстві за трансформаційний період у розрізі адміністративних областей. За статистичними даними розроблено карти динаміки рослинництва та тваринництва.

Ключові слова: картографічний аналіз, аграрна трансформація, аграрний сектор, сільське господарство.

Постановка проблеми. Аграрна сфера є провідною галуззю національної економіки будь-якої країни, без розвитку якої неможливе повноцінне функціонування всього соціуму. Аграрний сектор України формує основні засади збереження суверенності держави та соціально-економічного розвитку сільських територій, а також забезпечує розвиток технологічно пов'язаних галузей.

У процесі свого розвитку аграрна сфера перетворюється, видозмінюється, тобто відбувається процес трансформації. Така докорінна зміна сільського господарства кардинально впливає не лише на один сектор економіки, але й у цілому на загальнонаціональну економіку, а отже, на функціонування всієї держави. Трансформаційні процеси в аграрній сфері України почалися з початку 90-х років, а саме з моменту переходу від командно-планової до ринкової системи господарювання. Відтоді розпочалося активне вивчення процесів трансформації як суспільства загалом, так і аграрної сфери зокрема. Але не всі аспекти складної і багаторівневої проблеми трансформації аграрного сектору всебічно вивчені і висвітлені. Ще досі немає чіткого картографічного відображення етапів трансформації сільського господарства, на яких можна було б відслідкувати тенденцію розвитку сільського господарства України, а саме її галузей – рослинництва та тваринництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У статті [1] наведено загальні риси трансформації аграрного сектору України, а також надано статистичну інформацію щодо виробництва продукції рослинництва та тваринництва за досліджуваний період. Детальний аналіз виробництва сільського господарства в розрізі адміністративних областей висвітлено у праці [3].

Метою статті є дослідження трансформації сільського господарства України від 1990 р. до 2012 р., а також створення карт динаміки провідних галузей рослинництва та тваринництва у розрізі адміністративних областей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аграрна сфера – це галузево-територіальна система, до якої входить власне сільське господарство як провідна

галузь, територія як просторова база виробництва та населення, яке проживає на ній. Сільське господарство є базовою, системоутворювальною галуззю аграрної сфери, від розвитку якої повною мірою залежить розвиток території та життєвий рівень людей.

Трансформація аграрної сфери – це процес зміни інституційного, галузевого, територіального характеру системи аграрної сфери країни, зумовлений докорінною зміною економічної системи. Важливе значення при дослідженні трансформаційних процесів в аграрній сфері має приділятися саме територіальному аспекту процесів трансформації [3].

Трансформаційні процеси в аграрній сфері України, як і в цілому в суспільстві, були викликані знищенням командно-адміністративної системи і переходом до ринкової системи господарювання. Лопатинський Ю. М. відмічає: "Трансформаційні процеси розпочалися фактично одночасно з отриманням незалежності. Проте, на відміну від очікувань економічного піднесення та швидкого зростання ситуація змінилася на кризову" [2]. Однією із причин кризи в аграрній сфері було те, що на початковому етапі трансформації не було визначено чітких цілей та мети перетворень. У той період в аграрній сфері головною метою трансформації визначалася – "розбудова конкурентоспроможного аграрного сектору економіки шляхом створення умов для прискореного формування ефективного господаря-власника" [4]. У період трансформації відбувається перетворення старої основи на нову. Але період переходу характеризується тим, що жодна із систем вже або ще не готова функціонувати на своїй основі. Тому цей період в більшості випадків дуже важкий і веде здебільшого до негативних наслідків.

Аналізуючи трансформаційні процеси, у розвитку сільського господарства можна виокремити два періоди. Першим можна вважати 1991–2000 рр., який характеризується значним скороченням виробництва сільськогосподарської продукції, зміною структури посівних площ, зменшенням поголів'я в тваринництві, зміною форм і методів управління в аграрній сфері.

Рис. 1. Карта "Динаміка сільського господарства. Зміни у тваринництві (1990–2000 рр.)"

Під час другого періоду, 2001–2012 рр., поступово, хоча й повільними темпами, зростають майже всі показники сільськогосподарського виробництва.

Виробництво валової продукції сільського господарства у 2011 р. порівняно з 1990 р. (у постійних цінах 2010 р.) знизилось на 49,1 млрд грн, або на 17,4%. Загалом обсяги виробництва рослинницької продукції в 2011 р. перевищили відповідний показник 1990 р. на 11,6%, проте катастрофічно зменшились обсяги виробництва тваринницької продукції (на 48,1%), передусім молока та м'яса [1].

Зниження рентабельності виробництва тваринницької продукції в сільгосп підприємствах із 22% у 1990 р. до негативного рівня протягом майже всього історичного періоду незалежності змусило більшість із них відмовитися від цього збиткового виду діяльності. Якщо рентабельність вирощування великої рогатої худоби (ВРХ) на м'ясо в сільськогосподарських підприємствах у 1990 р. становила 20,6%, свиней – 20,7%, то в 2011 р. вона була від'ємною (відповідно -24,8% і -3,7%).

Щодо рослинницької продукції, то слід відзначити значне зростання в 2011 р. (проти відповідних показників 1990 р.) обсягів виробництва насіння соняшнику (з 2,57 млн т до 8,66 млн т), ріпаку (з 0,13 млн т до 1,44 млн т), сої (з 0,1 млн т до 2,26 млн т) [9]. Однак у науковців ці показники не викликають оптимізму. Значне неконтрольоване поширення вирощування перших двох культур спричиняє виснаження ґрунтів, забруднення їх грибами, шкідниками, тому зарубіжні країни (піклуючись про родючість власних земель) активно імпортують ці культури або продукти їхньої переробки [1].

Тваринництво є важливою галуззю сільського господарства, без якої неможливо забезпечити високий рівень харчування. За допомогою створеної за відпові-

дними статистичними даними [5] серії карт "Зміни у тваринництві" (рис. 1.) можна простежити наступну тенденцію: з періоду 1990 р. по 2000 р. відбулося загальне падіння виробництва м'яса в усіх регіонах. Так, у 1990 р. шість областей мали показники понад 120 кг на особу, а вже у 2000 р. ці самі "регіони-рекордсмени" ледве досягли позначки 80 кг/особу. Серед цих регіонів значними темпами згорання виробництва м'яса відзначилися Чернігівська, Київська та Полтавська області. У 2000 р. майже половина областей не мала й 40 кг/особу.

Такі показники здебільшого стосуються областей центральної України. Того ж року поголів'я великої рогатої худоби, свиней, овець і кіз рівномірно зменшилося в усіх регіонах, а вирощування овець і кіз узагалі перестало бути пріоритетним. Особливо це помітно в регіонах, де в 90-х роках указана галузь тваринництва була лідируючою (Запорізька й Херсонська області та АРК).

У період з 2000 р. до 2012 р. (рис. 2.) простежується позитивна динаміка: більш ніж половина регіонів України збільшили свої показники виробництва м'яса на особу, у першу чергу це стосується Черкаської, Київської, Львівської та Волинської областей. Однак, проаналізувавши динаміку поголів'я худоби, виявлено, що економічно вигідним було лише вирощування свиней, оскільки їхнє поголів'я стабільне, порівнюючи з 2000 р. Вирощування великої рогатої худоби, а також кіз та овець так і не стало провідним у тваринництві сільського господарства України. Лише Закарпатська область та АРК мають деякі позитивні зрушення у цій галузі, дещо меншим є зростання в Миколаївській області.

Незважаючи на загальну позитивну динаміку в розвитку тваринництва 2000–2012 рр., виробництво не змогло досягти рівня 1990 р. Очевидно, що ця галузь стала неперіоритетною і поступилася рослинництву.

Рис. 2. Карта "Динаміка сільського господарства. Зміни у тваринництві (2000–2012 рр.)"

Рис. 3. Карта "Динаміка сільського господарства. Зміни у рослинництві (1990–2000 рр.)"

Рослинництво – провідна галузь сільськогосподарського виробництва, де вирощуються зернові, технічні, кормові, овочеві, баштанні культури, картопля, фрукти, ягоди, виноград та ін. Проаналізувавши створену серію карт "Зміни у рослинництві" (рис. 3.), можна сказати, що і для рослинництва 2000 р. став переломним: майже всі регіони мають низькі показники з виробництва основних зернових культур, а саме пшениці, ячменю й кукурудзи.

У 1990 р. центральні та південні області перебували на провідних позиціях у цій галузі сільськогосподарства, а майже по всіх регіонах виробництво пшениці переважало над виробництвом інших зернових культур (за винятком Вінницької області). У 2000 р. ситуація значно погіршилася і майже всі показники показали від'ємний результат. Передусім це стосується Кіровоградської, Миколаївської, Полтавської та Херсонської областей. Саме ці регіони були провідними в 1990-х р. у виробництві пшениці. Вінницька область значно зменшила свої показники виробництва кукурудзи.

На відміну від динаміки тваринництва, у 2012 р. виробництво деяких культур не лише нормалізувалося, але й перевищило показники 1990 р.

У першу чергу це стосується виробництва кукурудзи, яка стала користуватися високим попитом.

Північні й центральні регіони показали високий позитивний результат динаміки в цій галузі, порівнюючи не лише з 2000 р., а й з 1990 р. Цей факт свідчить про основну тенденцію трансформації сільськогосподарства України, а саме надання переваги рослинництву над тваринництвом.

Аналіз карт динаміки дозволили дослідити проблеми трансформаційних процесів в Україні та статистичних показників у розрізі регіонів. Таким чином виокремлено головні зрушення, які сталися в галузевотериторіальній структурі аграрної сфери:

1) суттєве скорочення посівних площ з одночасною зміною їхньої структури на користь зернового господарства;

2) зростання виробництва тих видів сільськогосподарської продукції (зернові (пшениця, кукурудза)), які забезпечують вищий економічний ефект і користуються попитом на зовнішніх ринках;

3) зростання переваги рослинництва над тваринництвом;

4) зростання концентрації сільськогосподарського виробництва, посівних площ у регіонах із кращими ґрунтово-кліматичними ресурсами та більшими ринками збуту.

Рис.4. Карта "Динаміка сільськогосподарства. Зміни у рослинництві (2000–2012 рр.)"

Висновки та перспективи подальших досліджень. Створена серія карт показала, що економічні трансформації, які почалися в нашій країні в 1990 р. і продовжуються досі, зачепили не тільки інституційні та організаційні перетворення, а й територіальні та галузеві зміни в аграрній сфері. У загальних рисах на цих

картах можна відстежити наступну ситуацію: сільське господарство набуло глибокої кризи, а саме відбулося падіння сільськогосподарського виробництва як у тваринництві, так і в рослинництві (за 1990–2000 рр. загальне виробництво сільськогосподарської продукції скоротилося на 46,5 %). Навіть з урахуванням позитивної

динаміки аграрного виробництва протягом 2001–2012 рр., рівень виробництва сільськогосподарської продукції не досяг показників 1990 р., що говорить про занепад аграрної сфери в Україні. Отже, проблеми в рослинництві та тваринництві потребують нагального вирішення. Адже від цього залежить не лише імідж нашої держави, а й рівень життя населення України.

Список використаних джерел:

1. Кирилюк Є. М. Трансформація структури економічних відносин на аграрному ринку України [Електронний ресурс] / Є. М. Кирилюк,

А. М. Прошалкіна // Ефективна економіка. – 2012. – № 8. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1323>.

2. Лопатинський Ю. М. Трансформація аграрного сектора: інституціональні засади / Ю. М. Лопатинський. – Чернівці : Рута, 2006. – 344 с.

3. Марушинець А. В. Галузева та територіальна трансформація аграрної сфери України / А. В. Марушинець // Економіка АПК. – 2010. – № 2. – С. 652.

4. Осташко Т. О. Аграрні трансформації в перехідних економіках: перспективи для України // Економіка і прогнозування. – 2003. – С. 9.

5. Статистичний щорічник України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ukrstat.org/uk/menu/publikac.htm>.

Надійшла до редколегії 04.04.18

В. Остроух, канд. геогр. наук,

А. Микулина, студ.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

КАРТОГРАФИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ТРАНСФОРМАЦИИ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА УКРАИНЫ

Проведён анализ трансформационных процессов в аграрной сфере Украины с 1990–2012 г. Исследованы причины и последствия упадка аграрной сферы, а также отраслевые и территориальные изменения в сельском хозяйстве за трансформационный период в разрезе административных областей. По статистическим данным разработаны карты динамики растениеводства и животноводства.

Ключевые слова: картографический анализ, аграрная трансформация, аграрный сектор, сельское хозяйство.

V. Ostroukh, Phd in Geography,

A. Mikulina, Student.

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

CARTOGRAPHIC ANALYSIS OF THE TRANSFORMATION OF AGRICULTURE IN UKRAINE

The article analyzes the transformational processes in the agrarian sector of Ukraine during 1990–2012. Causes and consequences of the decline of the agrarian sphere, as well as the sectoral and territorial changes in agriculture for the period of transformation in the context of administrative regions are analysed. According to statistical data, maps of the dynamics of plant growing and animal husbandry have been developed.

Keywords: cartographic analysis, agrarian transformation, agrarian sector, agriculture.